

Rechte und Pflichten der ukrainischen Staatsangehörigen auf dem Gebiet der Staatssprache

Doz. Dr. phil. Galyna Vasylivna Yankovska

Dozentin am Lehrstuhl für geisteswissenschaftliche und sozial-wirtschaftliche Studien

Lehrwissenschaftliches Institut Recht und Psychologie

Nationale Universität des Inneren,

Ukraine

In diesem Beitrag werden die Rechte und Pflichten der Bürger hinsichtlich der Staatssprache entsprechend der ukrainischen Gesetzgebung voneinander unterschieden. Insbesondere wird dargelegt, dass jeder Bürger des Landes das Recht hat, die Staatssprache zu erlernen und sie zu nutzen aber auch die Pflicht hat, sie zu erlernen und zu beherrschen. In diesem Zusammenhang vertritt die Autorin die Auffassung, dass solche Rechte und Pflichten in dem grundlegenden Gesetz über die Sprache, dem Gesetz über „die Grundlagen der staatlichen Sprachpolitik“ geregelt werden müssen.

Die Analyse der ukrainischen Sprachengesetzgebung zeigt, dass die meisten einschlägigen Regelungen rein deklarativen Charakter haben. Deshalb wurde die Gesetzgebung der post-sovjetsischen Staaten auf Regelungen zu Rechten und Pflichten auf dem Gebiet der Staatssprachen untersucht. Daraus wurden für die Gesetzgebung der Ukraine diese Folgerungen gezogen:

- 1) In die ukrainische Gesetzgebung sollte eine Erläuterung der Formulierung „die Staatssprache beherrschen“ eingefügt werden, was in etwa das Verstehen, Lesen, Schreiben und das Ausdrücken eigener Gedanken in der Staatssprache bedeutet;
- 2) es sollten verschiedene Stufen des Beherrschens der Staatssprache eingeführt werden. In diesem Zusammenhang ist es angebracht, die Erfahrungen der EU bei der Einführung von Stufen der Fremdsprachbeherrschung zu nutzen und entsprechend sechs Stufen einzuführen;
- 3) in der ukrainischen Gesetzgebung sollte das Niveau des Beherrschens der Staatssprache für diejenigen Personen festgelegt werden, die die ukrainische Staatsangehörigkeit anstreben (die Autorin schlägt die Stufe B₁ vor) und für staatliche Bedienstete (hier schlägt die Autorin die Stufe C₁ vor);
- 4) es sollte ein System des Verhältnisses der Noten einer unabhängigen Fremdbeurteilung der ukrainischen Sprache zu den Stufen des Beherrschens der Staatssprache festgelegt werden. Denn traditionell wird die Sprachkenntnis zusammen mit der Kenntnis der ukrainischen Literatur geprüft und es ist daher nötig, eine Möglichkeit zu entwickeln, die Noten ausschließlich für die Sprachkenntnisse zu vergeben;

5) es sollte ein Verfahren der einheitlichen Prüfung der Staatssprache entwickelt und eingeführt werden. In diesem Zusammenhang sollte eine Regelung der Festlegung der Stufen des Beherrschens der Staatssprache ausgearbeitet werden.

Державно-мовні права та обов'язки громадян України**Янковська Галина Василівна***кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін**Навчально-наукового інституту права та психології**Національної академії внутрішніх справ**Україна***Постановка проблеми**

Нині питання функціонування, розвитку та захисту державної мови є актуальним. Як зазначали В. Іванишин та Я. Радевич-Винницький: «Свого часу говорилося: «Буде держава – буде й мова» (В. Яворівський). Воно так, але, як бачимо, ще в часи М. Левицького розуміли, що якби «була мова», то була б і держава. Тож, якщо хочемо мати справжню державу, подбаймо про українську мову. Без української мови не буде української держави¹». А в час чергового становлення чи то відстоювання України як незалежної самостійної української держави питання державної мови є, як ніколи, по-перше, назрілим (недарма ж державну мову прирівнюють до четвертого символу країни) та, по-друге, гострим (питання

співвіднесення у використанні державної мови та мов національних меншин було і є в нашій державі наболілим).

Державна мова – це засіб офіційного спілкування держави, закріплення (використання) якого породжує низку прав та обов'язків громадян та держави. Основна мова може належним чином функціонувати у тій чи іншій державі за умови її розуміння учасниками правовідносин, які можуть мати різні права та обов'язки щодо вивчення, володіння та використання державної мови, що залежить від їх статусу в державі (наприклад громадянин чи іммігрант; фізична особа-підприємець чи посадова особа державного органу тощо). Під державно-мовними правами та обов'язками у цій статті розуміємо права і обов'язки громадян України, які пов'язані з використанням саме державної мови.

¹ Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1994. – 218 с. – Режим доступу: <http://www.vesna.org.ua/txt/vidrodzhenia/ivanyshynv/movnaz/index.html>.

Аналіз останніх досліджень

Варто зазначити, що окремої наукової розвідки щодо державно-мовних прав та обов'язків громадян України нині немає. Разом з тим деякі напрацювання (окремі аспекти) з порушеної теми наявні у роботах таких вітчизняних науковців, як Є. Ткаченко, Б. Ажнюк, Т. Кияк, Г. Маценко, В. Кузьменко, Н. Тумай, Ю. Чередник, Г. Панченко, В. Заблоцький, І. Балашенко, Л. Клименко, І. Лопушинський, О. Ялова, О. Сергеева та ін. Це питання порушували й зарубіжні дослідники такі, як І. Ілішев, Г. Гунжатова, А. Нозімов, М. Костюк, Н. Ляшенко, Л. Васільєва, П. Воронецький, Ц. Годерзішвілі, Є. Тренін, О. Озаева, В. Ромашкін, А. Науризбай, О. Доровских, А. Айрапетян та ін.

Мета статті

У зв'язку з відсутністю комплексного дослідження державно-мовних прав та обов'язків громадян України спробуємо заповнити цю прогалину в науковому правовому полі. Саме тому метою статті є виокремлення державно-мовних прав та обов'язків громадян України на основі аналізу мовного законодавства нашої країни, розкриття їх сутності шляхом порівняння з аналогічними в пострадянських країнах. Свідомо беремо до уваги насамперед досвід колишніх

Pflichten der ukrainischen Staatsangehörigen
країн СРСР, адже вони мали спільне минуле, у т.ч. й у мовній сфері.

Виклад основного матеріалу

Розпочнемо з аналізу нормативно-правової бази України. Так, у Конституції України² відсутні правові норми щодо державно-мовних прав та обов'язків громадян України. Окремої правової норми не містить і чинний Закон України «Про засади державної мовної політики»³. Утім деякі зобов'язання можна виокремити з інших правових положень цього нормативно-правового акта.

Зокрема в ч. 1 ст. 20 вищезазначеного закону передбачено, що вільний вибір мови навчання є невід'ємним правом громадян України, яке реалізується в рамках цього закону, за умови обов'язкового вивчення державної мови в обсязі, достатньому для інтеграції в українське суспільство. А в ч. 7 цієї ж статті зазначено, що в усіх загальних середніх навчальних закладах забезпечується вивчення державної мови. Із вищенаведених правових норм можна зробити такі висновки: 1) кожен

² Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

³ Закон України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 № 5029-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

громадянин України зобов'язаний вивчити державну мову; 2) встановлено обсяг вивчення державної мови: достатність для інтеграції в українське суспільство; 3) держава забезпечує вивчення державної мови в загальних середніх навчальних закладах.

Отже, кожен громадянин України зобов'язаний вивчити державну мову.

Така вимога наявна у законодавстві більшості пострадянських держав. Наприклад, у Казахстані⁴ передбачено, що обов'язком кожного громадянина Республіки Казахстан є оволодіння державною мовою, яка є важливим фактором консолідації народу Казахстану. У Киргизії⁵ такий обов'язок щодо дітей покладають на їхніх батьків. У Білорусії⁶ державні органи, органи місцевого управління та самоврядування, підприємства, установи, організації та громадські об'єднання створюють громадянам Республіки Білорусь необхідні умови для вивчення державних мов:

⁴ Ст. 4 Закону Республіки Казахстан «Про мову Республіки Казахстан» від 11.07.1997 № 151-І [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=1008034&show_di=1

⁵ Ст. 3 Закону Киргизької Республіки «Про державну мову Киргизької Республіки» від 02.04.2004 № 54 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mkk.gov.kg/index.php?option=com_content&view=section&id=48&layout=blog&Itemid=82&lang=ru

⁶ Ст. 2 Закону Республіки Білорусь «Про мову в Республіці Білорусь» від 26.01.1990 № 3094-ХІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.2000.by-ru.info/baza33/d32663.htm>

Pflichten der ukrainischen Staatsangehörigen
білоруської та російської мов. У Вірменії⁷ вивчення державної мови є обов'язковим у всіх середніх спеціальних, професійно-технічних, вищих навчальних закладах. У Туркменістані⁸ держава забезпечує своїм громадянам вивчення державної мови.

Варто зазначити, що зобов'язання щодо вивчення державної мови стосується не лише корінних жителів, а й представників національних меншин, які є громадянами тієї чи іншої держави. До речі, така вимога відповідає і нормам міжнародного законодавства. Зокрема пунктом «а» ст. 10 Конвенції про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин⁹, визнано необхідність вивчення державної мови національними меншинами.

В Україні держава гарантує громадянам вивчення державної мови, що визначається загальноосвітніми стандартами держави:

- вивчення державної мови в усіх загальних середніх навчальних закладах¹⁰

⁷ Ст. 2 Закону Республіки Вірменії «Про мову» від 30.03.1993 №3Р-52 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=2942

⁸ Ст. 3 Закону Туркменської Радянської Соціалістичної Республіки «Про мову» від 24.05.1990 №202-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=10680

⁹ Конвенція про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин від 21.10.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_050

¹⁰ Ст. 20 Закону України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 № 5029-

та проведення державної підсумкової атестації учнів з дисципліни «Українська мова» у 4, 9 та 11-му класах¹¹;

- виявлення рівня володіння державною мовою під час складання зовнішнього незалежного оцінювання¹²;

- вивчення нормативної навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у всіх вищих навчальних закладах¹³.

Разом з тим для допризовної та призовної молоді органи управління освітою можуть забезпечувати додаткові заняття для вивчення державної мови, що

VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

¹¹ Положення про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 18.02.2008 № 94 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0151-08>

¹² Постанова Кабінету Міністрів України «Про невідкладні заходи щодо запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та моніторингу якості освіти» від 31 грудня 2005 р. N 131 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1312-2005-%D0%BF>; Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження нормативно-правових актів щодо проведення зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти в 2014 році» від 08.11.2013 № 1573 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z2018-13>

¹³ Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Плану дій щодо вдосконалення викладання дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у вищих навчальних закладах» від 17.04.2009 № 341 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/3730/; Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження програм навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» від 29.03.2010 № 259 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/6122/

Pflichten der ukrainischen Staatsangehörigen передбачено чинним законодавством. Так, відповідно до ст. 12 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»¹⁴ органи управління освітою забезпечують освітню підготовку допризовної та призовної молоді, за необхідності організують додаткові заняття для вивчення державної мови громадянами, які не володіють або недостатньо володіють нею. Утім, на нашу думку, ця норма є декларативною.

На жаль, дорослим громадянам України держава не гарантує можливості для вивчення державної мови чи підвищення її рівня володіння. Хоча й така норма була передбачена попереднім мовним законом. Так, відповідно до ст. 2 Закону Української РСР «Про мови в Українській РСР»¹⁵ республіканські і місцеві державні, партійні, громадські органи, підприємства, установи і організації створюють всім громадянам необхідні умови для вивчення української мови та поглибленого оволодіння нею.

Варто зазначити, що у деяких пострадянських країнах на законодавчому рівні держава гарантує безкоштовне навчання державної мови своїм

¹⁴ Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>

¹⁵ Закон Української РСР «Про мови в Українській РСР» від 28.10.1989 № 8312-ХІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/8312-11>

громадянам, йдеться наприклад про Молдову¹⁶, Узбекистан¹⁷, Казахстан¹⁸. Українська держава де-юре такого зобов'язання на законодавчому рівні не передбачила, утім де-факто у загальноосвітніх закладах, у державних вишах бюджетного фінансування вивчення державної мови відбувається на безкоштовній основі.

Якщо ж говорити про обсяг вивчення державної мови, то формулювання «в обсязі, достатньому для інтеграції в українське суспільство» (як це передбачено ст. 20 Закону України «Про засади державної мовної політики»), є беззмістовним, адже не співвідноситься із жодним рівнем володіння мовою. Обсяги вивчення державної мови визначаються відповідними державними стандартами з дисципліни «Українська мова» в загальноосвітніх закладах чи «Українська мова (за професійним спрямуванням)» у вишах України.

Окрім обов'язку вивчити державну мову, **кожен громадянин України має**

¹⁶ Ст. 1 Закону Молдавской Советской Социалистической Республики «О функционировании языков на территории Республики Молдова» от 01.09.1989 №3465-XI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=3281

¹⁷ Ст. 4 Закону Республики Узбекистан «О государственном языке» от 21 октября 1989 года №3561-XI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=770

¹⁸ Ст. 4 Закону Республики Казахстан «О языках в Республике Казахстан» от 11.07.1997 № 151-І [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=1008034&show_di=1

право навчатися державною мовою, що сприяє кращому оволодінню нею. Як відомо, більшість громадян України реалізує це право під час навчання у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах.

Наступний **обов'язок громадянина України – володіти державною мовою**, виконання якого сприяє консолідації народу України. За таких умов державна мова може виконувати функцію міжнаціонального спілкування у країні. Окремої правової норми у чинному законодавстві щодо такого обов'язку для всіх громадян України немає, утім на основі аналізу інших (зокрема щодо вивчення державної мови, володіння державною мовою особами, які хочуть отримати громадянство України або обійняти певні державні посади в Україні тощо) постає обов'язок громадян володіти державною мовою.

Водночас обов'язок громадянина України щодо володіння державною мовою породжує лише **право користуватися державною мовою у повсякденному житті**, оскільки вибір мови спілкування громадянами України залежить виключно від них самих. Зокрема така норма впливає зі ст. 3 Закону України «Про засади державної мовної політики», де зазначено, що кожен має право вільно визначати мову, яку вважає рідною, і вибирати мову спілкування, а

також визнавати себе двомовним чи багатомовним і змінювати свої мовні уподобання; кожен незалежно від етнічного походження, національно-культурної самоідентифікації, місця проживання, релігійних переконань має право вільно користуватися будь-якою мовою у суспільному та приватному житті, вивчати і підтримувати будь-яку мову.

Зобов'язання щодо володіння державною мовою та користування нею наявне у всіх посадових та службових осіб, що передбачено ч. 3 ст. 11 Закону України «Про засади державної мовної політики», де зазначено, що посадові та службові особи зобов'язані володіти державною мовою, спілкуватися нею із відвідувачами.

Наявні й законодавчі вимоги щодо володіння державною мовою для посадових осіб: місцевих державних адміністрацій (ст. 12 Закону України «Про місцеві державні адміністрації»¹⁹); органів місцевого самоврядування (ст. 5 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування»); членів Кабінету Міністрів України (ст. 7 Закону України «Про Кабінет Міністрів України»); міліціонерів (ст. 17 Закону України «Про міліцію»); членів Національної ради (ст. 7 Закону України «Про Національну раду

¹⁹ Тут і надалі щодо законодавства України використано сторінку «Законодавство України» з офіційного веб-порталу «Верхована Рада України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws>

України з питань телебачення і радіомовлення»); членів Вищої ради юстиції (ст. 6 Закону України «Про Вищу раду юстиції»); Президента України (ст. 103 Конституції України, ст. 2 Закону України «Про вибори Президента України»); професійних суддів (ст. 127 Конституції України, ч. 2. ст. 14 Закону України «Про засади державної мовної політики», ст. 64 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»); суддів Конституційного Суду України (ст. 148 Конституції України, ст. 16 Закону України «Про Конституційний Суд України»); Уповноваженого Верховною Радою України з прав людини (ст. 5 Закону України «Про Уповноваженого Верховною Радою України з прав людини»); помічника-консультанта народного депутата України (ст. 34 Закону України «Про статус народного депутата України»); секретаря окружної чи дільничної виборчої комісії (ст. 26 Закону України «Про вибори народних депутатів України»); адвоката (ст. 6 Закону України «Про адвокатура та адвокатську діяльність»); нотаріуса (ст. 3 Закону України «Про нотаріат»); помічника нотаріуса (ст. 13 Закону України «Про нотаріат»).

Аналізуючи вищезазначений перелік, приходимо до висновку, що норма, закріплена у Законі України «Про засади державної мовної політики» щодо обов'язкового володіння всіма

службовими та посадовими особами державною мовою, знаходить своє втілення тільки у деяких спеціальних законах України. Така непослідовність законодавця є небажаним явищем для нормативно-правових актів України. Наприклад, дуже дивним видається зобов'язання володіти державною мовою для помічників-консультантів народних депутатів та водночас відсутність цієї вимоги серед обов'язків народних депутатів України, хоча вони є державними службовцями²⁰.

Разом з тим наявність зобов'язання щодо володіння державною мовою певними категоріями осіб породжує, по-перше, логічне запитання щодо змісту поняття «володіти державною мовою»; по-друге, виникають запитання щодо процедури встановлення факту чи перевірки володіння цією мовою.

На жаль, український законодавець не визначив дефініцію поняття «володіти мовою». Саме тому в законодавстві маємо різні бачення такого володіння: «вільно володіти» (ст. 34 Закону України «Про статус народного депутата України»); «володіти в обсязі, необхідному для ведення діловодства» (ст. 26 Закону України «Про вибори народних депутатів

²⁰ Див. Закон України «Про статус народного депутата» від 17.11.1992 № 2790-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>

України»); володіти або розуміти в обсязі, достатньому для спілкування (п. 5 ч. 2 ст. 9 Закону України «Про громадянство України) тощо.

Утім у пострадянських країнах відповідь на це запитання знайти можна. Наприклад, у ст. 51 Конституційного Закону Киргизької Республіки "Про вибори Президента Киргизької Республіки і депутатів Жогорку Кенеша Киргизької Республіки"²¹ терміносполуку «володіння державною мовою» визначено крізь призму вмінь читати, писати, викладати свої думки державною мовою. А в ст. 8 Закону Киргизької Республіки «Про державну мову Киргизької Республіки»²² тлумачення дещо ширше: Президент Киргизької Республіки, Торагою Жогорку Кенеша Киргизької Республіки, Прем'єр-міністр Киргизької Республіки, голова Верховного суду Киргизької Республіки, голова Конституційної палати Верховного суду Киргизької Республіки зобов'язані володіти державною мовою – вміти читати, писати, викладати свої думки і публічно виступати державною мовою.

²¹ Конституционный Закон Кыргызской Республики «О выборах Президента Кыргызской Республики и депутатов Жогорку Кенеша Кыргызской Республики» от 02.06.2011 года №88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=45509

²² Закон Кыргызской Республики «О государственном языке Кыргызской Республики» от 02.04.2004 № 54 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mkk.gov.kg/index.php?option=com_content&view=section&id=48&layout=blog&Itemid=82&lang=ru

При цьому встановлення факту володіння державною мовою, наприклад кандидатом на посаду Президента Киргизької Республіки, здійснюється на підставі висновку комісії з мови, а рівень володіння цією мовою оцінюється за шкалою: володіє, не володіє.

Відповідно до Постанови Конституційної Ради Республіки Казахстан від 9 жовтня 1998 №9/2 «Про офіційне тлумачення пункту 2 статті 41 Конституції Республіки Казахстан»²³ слова «вільно володіє державною мовою» означають вміння грамотно читати, писати, легко, без труднощів викладати свої думки і публічно виступати казахською мовою.

З порушеного питання доречно розглянути й законодавство Прибалтійських держав. Відповідно до § 23 Закону про мову Естонії²⁴ публічні службовці, працівники підвідомчих урядових установ державних органів та органів місцевого самоврядування та працівники публічно-правових юридичних осіб і їх організацій, нотаріуси, судові виконавці, присяжні перекладачі і

²³ Постановление Конституционного Совета Республики Казахстан «Об официальном толковании пункта 2 статьи 41 Конституции Республики Казахстан» от 09.10.1998 № 9/2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ksrk.gov.kz/rus/resheniya/?cid=11&rid=158>

²⁴ Закон о языке Эстонии от 23.02.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/tekst.asp?loc=text&dok=XXXXXX08&keel=en&pg=1&ptyyp=RT&tyup=X&query=language>

Pflichten der ukrainischen Staatsangehörigen
працівники їх бюро зобов'язані володіти естонською мовою та використовувати її на рівні, необхідному для виконання службових та трудових обов'язків. При цьому рівень обов'язкового володіння державною мовою визначений і ґрунтується на рівнях володіння мовою, визначених Європейським рамковим документом мовного навчання. Відповідно до Постанови Уряду Республіки від 26.07.2008 № 105²⁵, у державі розроблені рівні володіння мовою (A₁, A₂, B₁, B₂, C₁, C₂), ситуації використання мови і характеристики трудових обов'язків для тих, хто має володіти відповідним рівнем; подано співвіднесення рівня володіння мовою та відповідною посадою для службових осіб державних органів, органів місцевого самоврядування, суспільно-правових посадових осіб, комерційних, некомерційних товариств і підприємців – фізичних осіб.

Наприклад, володіння державною мовою на рівні C₁ необхідне для таких службових осіб: вищі службовці; старші службовці; кадрові унтер-офіцери й офіцери; прикордонні унтер-офіцери й офіцери; юристи-діловоди, секретарі-діловоди та секретарі судових засідань;

²⁵ Постановление Правительства Эстонии «Требования к уровню владения и правила использования эстонского языка публичными служащими, работниками и предпринимателями-физическими лицами» от 26.06.2008 № 105 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ekk.edu.ee/101198>

керівники установ та їх заступники; керівники навчальних закладів, їх заступники та завідувачі навчальною частиною; вчителі та викладачі естонської мови і предметів, які викладаються естонською мовою; лікарі (у тому числі ветеринарні), психологи, фармацевти, провізори; спецпедагоги (виключаючи тих, послугами яких користуються особи, для кого естонська мова не рідна); судові виконавці; члени адвокатури (присяжні повірені, старші помічники присяжних повірених і помічники присяжних повірених); нотаріуси; керуючі майном банкрута; судді і помічники суддів; прокурори; службовці поліції; службовці служби порятунку.

Аналогічна вимога у ст. 6 Закону Литовської Республіки «Про державну мову»²⁶: керівники, службовці та посадові особи державних і віднесених до самоврядування інституцій, установ, служб, керівники, службовці та посадові особи поліції, правоохоронних служб, установ зв'язку, транспорту, охорони здоров'я, соціального захисту та інших закладів обслуговування населення повинні володіти державною мовою відповідно до категорій володіння мовою, встановленими Урядом Литовської

²⁶ Закон Литовской Республики «Закон о государственном языке» от 31.01.1995 № I-779 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.lrs.lt/pls/inter/www_tv.show?id=91765,6953,30

Республіки. Відповідно до постанови «Про здійснення і затвердження категорій знання державної мови» № 1688, яка була прийнята 24.12.2003, розрізняють три категорії володіння державною мовою. Так, наприклад, перша категорія необхідна для працівників сфери послуг, транспорту, торгівлі і под., друга – працівників сфери освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту; третя – керівникам державних органів, викладачам та ін.

У ст. 6 Закону Латвійської Республіки про державну мову²⁷ передбачено, що працівники державних і муніципальних установ, судів і тих, хто відноситься до установ судової системи, державних та муніципальних компаній, а також тих підприємств, у яких велика частина капіталу належить державі або самоврядуванню, зобов'язані знати і використовувати державну мову в обов'язі, необхідному для виконання їх професійних і посадових обов'язків. При цьому такий обсяг знань державної мови та порядок перевірки володіння державною мовою встановлює Кабінет Міністрів.

Наявні особливі вимоги щодо знання державної мови і в Республіці Молдова. Зокрема у ст. 7 Закону «Про

²⁷ Закон Латвийской Республики «Закон о государственном языке» от 21.12.1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://latvia.news-city.info/docs/sistemsf/dok_iercib.htm

функціонування мов на території Молдавської РСР»²⁸ передбачено для керівних працівників, працівників органів державної влади, державного управління та громадських організацій, а також для працівників підприємств, установ та організацій, які під час виконання службових обов'язків спілкуються з громадянами (охорона здоров'я, народна освіта, культура, засоби масової інформації, транспорт, зв'язок, торгівля, сфера обслуговування, житлово-комунальне господарство, правоохоронні органи, аварійно-рятувальна служба та ін.), незалежно від національної приналежності, з метою забезпечення права громадянина на вибір мови встановлюються вимоги щодо володіння молдавською мовою на рівні спілкування, достатньому для виконання трудових, службових і посадових обов'язків.

Відповідно до Положення про атестацію кадрів на рівень знань державної мови²⁹ щодо вищезазначених осіб здійснюється атестація з метою встановлення рівня володіння державною

²⁸ Закон Молдавской Советской Социалистической Республики «О функционировании языков на территории Республики Молдова» от 01.09.1989 №3465-XI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3281

²⁹ Постановление Правительства Республики Молдова «Об организации и проведении аттестации кадров на уровень знания государственного языка от 28.12.1993 № 805 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=296821>

Pflichten der ukrainischen Staatsangehörigen мовою та підготовки висновку про достатність рівня володіння особою державною мовою для виконання службових обов'язків та відповідність особи займаній посаді. При цьому можливі три рівні володіння мовою: рівень знань державної мови достатній для виконання службових обов'язків; рівень знань державної мови ще незадовільний і встановлюється строк у кілька місяців для його засвоєння; рівень знань державної мови недостатній для виконання службових обов'язків.

Як бачимо, розуміння поняття «рівень володіння мовою» дає можливість говорити про подальшу процедуру встановлення факту володіння цією мовою чи виявлення рівня її володіння; натомість відсутність – дає підстави говорити про декларативність відповідної правової норми, що насамперед прослідковуємо в чинному українському законодавстві. Навіть конституційні вимоги щодо володіння державною мовою Президентом України, професійними судьями та судьями Конституційного Суду України залишаються суто декларативними в Україні, оскільки немає відповідної процедури перевірки або встановлення рівня володіння державною мовою вищезазначених посадовців. Для цього важливим є встановлення форми проведення такої перевірки, суб'єктів оцінювання відповідних знань, критеріїв

оцінювання володіння мовою, форми й змісту відповідного документа, який фіксує результати перевірки відповідних знань.

Наприклад, відповідно до Постанови Конституційної Ради Республіки Казахстан від 9 жовтня 1998 №9/2 «Про офіційне тлумачення пункту 2 статті 41 Конституції Республіки Казахстан»³⁰ для встановлення вільного володіння кандидатом в президенти Республіки Казахстан державною мовою створюється лінгвістична комісія, яка утворюється на підставі постанови Центральної виборчої комісії Республіки Казахстан. У складі такої комісії можуть бути мовознавці та інші фахівці у кількості не менше 5 осіб. Також можуть бути присутні члени виборчої комісії як спостерігачі. Згідно з Постановою Центральної виборчої комісії Республіки Казахстан «Про процедуру встановлення вільного володіння кандидатом в Президенти Республіки Казахстан державною мовою»³¹ створюється лінгвістична комісія протягом п'яти календарних днів з моменту подачі

³⁰ Постановление Конституционного Совета Республики Казахстан «Об официальном толковании пункта 2 статьи 41 Конституции Республики Казахстан» от 09.10.1998 № 9/2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ksrk.gov.kz/rus/resheniya/?cid=11&rid=158>

³¹ Постановление Центральной избирательной комиссии Республики Казахстан «О процедуре установления свободного владения кандидатом в Президенты Республики Казахстан государственным языком» от 31 августа 2005 года №2/26 [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://normativ.uchet.kz/view.php?ID=16117>

громадянином заяви про самовисування або подання виписки з протоколу засідання вищого органу республіканського громадського об'єднання про висування кандидата разом із заявою кандидата про згоду балотуватися.

Своєрідний екзамен проходить протягом одного календарного дня. Дата і час проведення засідання визначаються лінгвістичною комісією за погодженням з кандидатом в Президенти Республіки Казахстан. Під час екзамену потрібно: 1) виконати письмове завдання на тему, запропоновану лінгвістичною комісією, обсягом не більше двох сторінок; 2) прочитати друкований текст, запропонований лінгвістичною комісією, обсягом не більше трьох сторінок; 3) публічно виступити на задану лінгвістичною комісією тему не менше п'ятнадцяти хвилин. На виконання першого та третього завдань кандидатів надається час на підготовку не менше однієї години.

Після виконання всіх завдань лінгвістична комісія видаляється в нарадчу кімнату. Шляхом відкритого голосування приймається рішення, у якому обов'язково має бути висновок про володіння або не володіння кандидатом в Президенти Республіки Казахстан державною мовою. До рішення лінгвістичної комісії додаються тексти перевічених завдань та

за наявності окрема думка членів лінгвістичної комісії. Таке рішення невідкладно передається присутньому на засіданні члену Центральної виборчої комісії Республіки Казахстан.

Відповідно до ст. 51 Конституційного Закону Киргизької Республіки "Про вибори Президента Киргизької Республіки і депутатів Жогорку Кенеша Киргизької Республіки"³² у Киргизії встановлення володіння державною мовою кандидатом на посаду президента держави здійснюється Центральною виборчою комісією на підставі висновку комісії з мови. При цьому процедура перевірки така: 1) створення комісії з мови (12 осіб), яку пропонує уповноважений державний орган з державної мови не пізніше ніж за 20 календарних днів з дня офіційного опублікування рішення про призначення виборів та затверджує постановою центральна виборча комісія в 10-денний термін; 2) виконання кандидатами у президенти завдань для встановлення факту володіння ними державною мовою. При цьому вони виконують такі завдання: а) письмовий виклад своєї передвиборчої програми обсягом не більше трьох сторінок; б) усний виступ з викладом основних положень своєї передвиборчої

³² Конституционный Закон Кыргызской Республики «О выборах Президента Кыргызской Республики и депутатов Жогорку Кенеша Кыргызской Республики» от 02.06.2011 года №68 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=45509

Pflichten der ukrainischen Staatsangehörigen програми (до 15 хвилин); в) читання друкованого тексту обсягом не більше трьох сторінок; 3) оцінювання членами комісії з мови володіння кандидатами у президенти знань державної мови, під час якого кожен член комісії висловлює вголос висновок щодо володіння чи не володіння державною мовою кандидатами на підставі аналізу кожного виконаного завдання. Остаточне рішення приймається шляхом обов'язкового для всіх членів комісії голосування, при цьому утримуватися від голосування не дозволяється. У разі набрання однакової кількості голосів вирішальною є думка голови комісії. Варто зазначити, що вся процедура встановлення кандидатами володіння державною мовою відбувається за участю державного телебачення, яке зобов'язане висвітлювати все у прямому ефірі.

Зобов'язані володіти державною мовою й іноземці або особи без громадянства, які хочуть бути прийнятими до громадянства України, що передбачено п. 5 ч. 2 ст. 9 Закону України «Про громадянство України»³³. При цьому рівень володіння державною мовою визначається як «володіти або розуміти в обсязі, достатньому для спілкування» (п. 5 ч. 2 ст. 9 Закону України «Про громадянство України»). І тут, по-перше,

³³ Закон України «Про громадянство України» від 18.01.2001 № 2235-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>

знову ж таки незрозумілим є зміст поняття «володіння державною мовою»: які критерії вказують на те, що особа володіє чи не володіє мовою; по-друге, виявляється володіти мовою не обов'язково, а достатньо хоча б її розуміти в обсязі достатньому для спілкування. А якщо під словом «спілкування» розуміти взаємозв'язок між співрозмовниками, який може відбуватися будь-якими мовами, то виявляється основним хоча б розуміти сказане державною мовою. Такий парадокс впливає із некоректно сформульованої правої норми, яка в Україні є декларативною.

Щодо процедури перевірки володіння або розуміння державної мови осіб, які хочуть отримати громадянство України, то маємо лише одну правову норму. Відповідно до Порядку провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень³⁴ про наявність необхідних знань з української мови може свідчити або документ про володіння державною мовою чи її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування, який видається в Україні керівником навчального закладу, місцевим органом виконавчої влади України, виконавчим

³⁴ Порядок провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень, затвердженого Указом Президента України від 27.03.2001 № 215 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/215/2001#n62>

Pflichten der ukrainischen Staatsangehörigen
органом місцевого самоврядування; або копія атестата чи витяг із залікової відомості диплома – для особи, яка має документ про закінчення навчального закладу з вивченням української мови. Утім, наприклад, на підставі чого виконавчий орган місцевого самоврядування надає відповідний документ щодо володіння державною мовою такою особою та на підставі яких критеріїв він визначає, володіє чи розуміє державну мову особа – це все залишається незрозумілим.

Натомість у Латвії для отримання громадянства потрібні знання латиської мови. При цьому чітко визначено поняття «володіти мовою». Так, відповідно до ст. 20 Закону Латвійської Республіки «Про громадянство» особа володіє латиською мовою, якщо вона: повністю розуміє інформацію побутового та офіційного характеру; вільно може розповідати, розмовляти і відповідати на запитання побутового характеру; може вільно читати і розуміти будь-які тексти побутового характеру, закони та інші нормативні акти, інструкції і пам'ятки побутового характеру; може написати виклад на побутову тему. Разом з тим особи, які отримали загальну освіту у школі з латиською мовою навчання звільняються від перевірки знань державної мови так, як і інваліди 1-ї групи, інвалідність яким встановлена безстроково.

Відповідно до Правил про встановлену Законом про громадянство перевірку знання латиської мови, основних правил Конституції Латвійської Республіки, тексту державного гімну, знань історії та основ культури Латвії³⁵ перевірка знань державної мови складається з усної та письмової частин, під час яких перевіряють володіння чотирма мовними навиками: слухання, говоріння, писання, читання. Іспит вважається складеним, якщо кожен навик оцінено екзаменаторами не менше, ніж 16 балів із 25.

Відповідно до Постанови Уряду Естонської Республіки «Умови суміщення іспиту з естонської мови для осіб, які клопочуть про громадянство та здачу рівневого іспиту з естонської мови, а також порядок проведення іспиту»³⁶ особа, яка хоче отримати естонське громадянство має знати державну мову не нижче від рівня В₁. Для іноземців, які планують отримати громадянство Молдови рівень

³⁵ Правила про встановлену Законом про громадянство перевірку знання латиської мови, основних правил Конституції Латвійської Республіки, тексту державного гімну, знань історії та основ культури Латвії, затвержені Кабінетом Міністрів Латвійської Республіки від 24.09.2013 № 973 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://likumi.lv/doc.php?id=260430>

³⁶ Постановление Правительства Республики «Условие совмещения экзамена по эстонскому языку для ходатайствующих о гражданстве и уровневого экзамена по эстонскому языку, а также порядок проведения экзамена» 20.03.20008 № 68 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.skylaser.ee/p_zone/common/Pravitelstvo/Prv%20068%2020_03_08.htm

Pflichten der ukrainischen Staatsangehörigen володіння державною мовою визначається відповідно до Положення про оцінку мовної компетенції і визначення рівня володіння державною мовою іноземцями, які клопочуть про надання права на постійне перебування у Республіці Молдова³⁷. При цьому розрізняють два рівні володіння державною мовою: незадовільний, коли іноземець не може продемонструвати базові знання і найпростіші навички спілкування та розуміння державної мови; середній, коли іноземець демонструє мовну компетенцію незалежного користувача державною мовою, що дозволяє ефективно інтегруватися в суспільство, легко спілкуватися в соціальному контексті і мати високу ступінь поінформованості про функціонування мови.

Висновки

Вищезазначений аналіз державно-мовних прав та обов'язків громадян щодо основної мови країни дає підстави зробити такі висновки:

1. Кожен громадянин України має право навчатися державною мовою та

³⁷ Постановление Правительства Республики Молдова «Об утверждении Положения об оценке языковой компетенции и определении уровня владения государственным языком иностранцами, которые ходатайствуют о предоставлении права на постоянное пребывание в Республике Молдова» от 11.07.2011 № 524 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=51676

право користуватися нею; зобов'язаний вивчити державну мову та володіти нею. При цьому вважаємо, що обов'язки щодо вивчення державної мови та володіння нею мають бути включені до Закону України «Про засади державної мовної політики» в такому формулюванні: «Кожен громадянин України зобов'язаний вивчити державну мову» (внести до статті 20 «Мова освіти»); «Кожен громадянин України зобов'язаний володіти державною мовою» (внести до статті 6 «Державна мова в Україні»).

2. Усі службові особи України зобов'язані володіти державною мовою та користуватися нею під час виконання своїх посадових обов'язків. Така норма наявна у Законі України «Про засади державної мовної політики» і має бути введена до Закону України «Про державну службу». В інших спеціальних законах вважаємо за доцільне зазначати відсильну правову норму.

3. Оскільки неодноразово в українському чинному законодавстві введено поняття «володіти державною мовою», вважаємо доречним ввести до Закону України «Про засади державної мовної політики» тлумачення цього поняття крізь призму основних чотирьох мовних навичок: слухання, читання, писання, говоріння: «Володіти державною мовою означає розуміти, читати, писати та викладати свої думки державною мовою»

(до пункту 3 статті 11 Закону України «Про засади державної мовної політики»).

4. Необхідно розробити та запровадити рівні володіння державною мовою. При цьому доречно використати досвід Європейського Союзу щодо розробки системи рівнів володіння іноземною мовою (Common European Framework of Reference), відповідно до якої пропонується шість рівнів: А (А₁; А₂) – елементарне володіння мовою, яке притаманне користувачу-початківцю; В (В₁; В₂) – самостійне володіння мовою, яке характерне для незалежного користувача; С (С₁; С₂) – вільне володіння мовою, яке властиве для досвідченого користувача.

5. Потрібно визначити у законодавстві рівень володіння державною мовою для осіб, які хочуть отримати українське громадянство. Вважаємо, що таким має бути рівень В₁.

6. Потрібно визначити у законодавстві рівень володіння державною мовою для службових осіб. Вважаємо, що таким може бути С₁.

7. Потрібно розробити систему співвідношення балів зовнішнього незалежного оцінювання з української мови до рівнів володіння державною мовою. Оскільки українська мова традиційно оцінюється разом з українською літературою, то потрібно продумати можливість виокремлення балів виключно з української мови.

8. Необхідно розробити і впровадити в практику процедуру здачі рівневого іспиту з державної мови. При цьому підготувати Положення про встановлення рівня володіння державною мовою, у якому визначити: склад та компетентність суб'єкта прийняття іспиту; процедуру попереднього розгляду заяви та призначення дати іспиту (зміст та умови подачі заяви про здачу іспиту; період розгляду такої заяви; встановлення дати складання іспиту тощо); процедуру проведення іспиту (час тривання іспиту; зміст іспиту; критерії оцінки знань тощо); процедуру прийняття рішення щодо присвоєння рівня володіння мовою; процедуру підготовки та видання документа, який посвідчує рівень володіння мовою та процедуру оскарження відповідного рішення. При цьому обов'язково прописати особливі умови встановлення рівня володіння державною мовою найвищими посадовими особами (наприклад висвітлення у прямому ефірі тощо).

9. З метою забезпечення України від чергових мовних конфліктів будь-які вищезазначені дії слід здійснювати таким чином, щоб ні в якому разі не применшувати права представників національних меншин України.

Подальші розвідки вбачаємо у дослідженні особливостей використання державної мови в певних сферах.